

Többynelvű névtani lexikográfia: a Dictionary of Medieval Names from European Sources elnevezésű nemzetközi szótári projekt

1. A Dictionary of Medieval Names from European Sources születése. Száz évvel ezelőtt a történész ROBERT WHITWELL azzal a javaslattal fordult a brit tudományos akadémiához, hogy hozzák létre a britanniai középkori latinság szótárát. Bár nem ez volt az első ilyen tervezet, az általa elképzelt, az Oxford English Dictionary által már alkalmazott módszer kiemeli ezt a többi késő 19. századi ajánlás közül. Ennek lényege, hogy az idézeteket önkéntesek gyűjtik az adott célra kiválasztott szövegekből (ASHDOWNE 2014: 47). Ez az eljárás csaknem egy évszázaddal megelőzte a korát, hiszen a crowd-sourcingban¹, vagyis „közösségi ötletbörzében” rejlő lehetőségeket csak az internet széles körű elterjedése tette igazán kiaknázhatóvá. Így született meg tehát a Dictionary of Medieval Latin from British Sources [DMLBS; A középkori latinság szótára brit forrásokból; tkp. A britanniai középkori latinság szótára], amelybe a 20. század folyamán a kelta, francia, holland és egyéb forrásokból dolgozó kutatók is becsatlakoztatták hasonló projektjüket (vö. 3.1.). A DMLBS utolsó kötete 2013 végén, éppen e hatalmas vállalkozás centenáriumán jelent meg.

Egy évszázaddal WHITWELL követően új szótári projekt indult útjára. Nem véletlen, hogy a Dictionary of Medieval Names from European Sources [DMNES; Középkori nevek szótára európai forrásokból] nevében és rövidítésében is emlékeztet a DMLBS-re, hiszen a DMNES ötlete a DMLBS centenáriumi konferenciáján, a tervezet pedig a hazafelé tartó vonatúton született meg. Jelen írás egyrészt azt igyekszik bemutatni, hogy miben és hogyan lehet hasznosítható a DMNES a magyar névkutatásban, másrészt néhány olyan, speciálisan a DMNES-re jellemző problémára tér ki, melyekkel az egyetlen nyelvre vagy területre fókuszáló szótári projektek nem szembesülnek.

2. A DMNES gyűjtőköré és felépítése. A DMNES célja a középkori, 500 és 1600 közötti európai forrásokban feljegyzett egyénnevek összegyűjtése. A források kapcsán csupán egyetlen megszorítást alkalmazunk: az irodalmi művekből, mítoszokból és legendákból származó fiktív nevek nem tartoznak a gyűjtőkörbe, mivel a szótár a valós személyek korabeli vagy közel korabeli feljegyzésű neveire fókuszál. Ugyanakkor az irodalmi eredetű nevek kapcsán természetesen megjelennek az ezek eredetével kapcsolatos információk is, hiszen köztudott, hogy a francia, provanszál és német lovagi irodalom hatással volt az európai névadásra, így a magyarra is.

A szótár készítői Európa fogalmát tágan értelmezik: a Baltikumtól Magyarországon át (a jövőben remélhetőleg) a teljes szláv nyelvterületig mindenholon várják az

¹ A crowd-sourcing lényege, hogy a problémák megoldása és a munkavégzés részlegesenként kiosztva, azaz „kiszervezett” módon történik (vö. ang. *crowd* 'tömeg' + *outsourcing* 'kiszervezés'). Az Oxford English Dictionary első adata e kifejezésre 2006-ból származik.

adatokat. Mint ebből is látszik, hosszú távú, előreláthatólag több évtizedig tartó folyamatos munkáról van szó. A beépíteni tervezett adatok hatalmas mennyisége és időben-térben egyaránt széles gyűjtőköre miatt nincs értelme várni a nyilvánossá tétellel, amíg a szótár teljesen el nem készül (bármit is jelentsen e kifejezés egy ilyen jellegű munka kapcsán). Ezért gördülő módszerrel dolgozunk: amint egy adat bekerül, és átmegy az ellenőrzésen, bekerül az új kiadásban közlendők közé. Az új kiadások rendszeresen, egyelőre negyedévente válnak nyilvánossá. Ez folyamatosan lehetővé teszi a meglévő szócikkek bővítését és új szócikkek felvételét, miközben a szótár máris használható, még ha nincs is készen a maga teljességében. A szótár a következő címen, online érhető el: <http://dmnes.org>.² A negyedéves frissítések után a korábbi verziók az archívumban szintén visszakereshetők: <http://dmnes.org/archives>.

A DMNES honlapján a Guide-ra kattintva az oldal látogatói lépésről lépésre haladva részletes tájékoztatást kapnak a szócikkek felépítéséről. A nevek – akárcsak a magyarországi, középkori anyagot feldolgozó névtárakban – nem különülnek el nemek szerinti szekciókra, már csak azért sem, mert egyes nevek női és férfinévként is használhatók lehettek a korszakban. Minden szócikk tartalmazza a standardizált névformát (azaz a magyarban jobban ismert terminussal tkp. az alapnevet: canonical name form 'kanonizált névforma' = CNF), a név etimológiáját, a híres viselőire vonatkozó információkat (pl. pápák és egyéb egyházi méltóságok, szentek, uralkodók mint névviselők), valamint bármely egyéb információt, amely releváns lehet a név középkori európai használata kapcsán. Ezeket követik a név változatai (variant name form 'tkp. névváltozat' = VNF) országonként csoportosítva (azaz aszerint, hogy a forrás mely országban született), ezen belül pedig a forrás nyelve szerint, évszámmal együtt felsorolva. A *Dominica* női név szócikke például a következőképpen néz ki (1. ábra).

1. ábra: A *Dominica* szócikke

Dominica *f.* Latin *dominica* 'of the Lord'.

The name was originally given to children born on Sunday, *dies dominica*. Later, it was also used as a feminine of **Dominic**, in honor of the important saint by that name.

France

Latin

● c823 *Dominica* (nom) irminon-volz 38, Palatiolum

Italy

Latin

● 1527 *Dominica* (nom) Rome1527 p. 87

● 1522x1532 *Meneca* (nom) DSF p. 59, 43, *Menebella* (nom) *ibid.* p. 51,

11, *Minichella* (nom) *ibid.* p. 52, 31; 1527 *Menica* (nom) Rome1527 p. 89

2 Bővebb információk találhatóak még a DMNES weboldala mellett Twitteren (@theDMNES), Facebookon (<http://www.facebook.com/thedmnes>) és Wordpressen (<http://dmnes.wordpress.com>).

Mint látjuk, a nyelvre és a használatra vonatkozó információk után Franciaországból és Itáliából származó adatok követik egymást. Mivel mindegyikük latin változat, az adatok után a nyelvtani esetre is található utalás zárójelben. Ezt követi a forrásjelölés. Az egyes kicsinyítő-becéző változatok nyelvenként külön-külön jelennek meg. Ezeket félig telt kör jelzi, míg a teli kör a nem kicsinyítő változatok jelölésére szolgál.

3. A DMNES létrehozásának okai és céljai

3.1. Egy tudományos rés betöltése. Az utóbbi időben számos, az interneten is elérhető szótár készül valamely középkori nyelv szókészletéből. Ilyen a már említett DMLBS³, valamint társprojektjei: a Dictionary of Medieval Latin from Celtic Sources⁴ [A középkori latinság szótára kelta forrásokból], a Lexicon Mediae et Infimae Latinitatis Polonorum⁵ [tkp. A lengyelországi középkori latinság szótára], a Latinitatis Medii Aevi Lexicon Bohemorum⁶ [tkp. A csehországi középkori latinság szótára] és a Glossarium Mediae Latinitatis Sueciae⁷ [tkp. A svédországi középkori latinság szótára]. Mellettük pedig a Middle English Dictionary⁸ [MED; Középmagyar szótár], a Dictionary of Old English⁹ [Az ómagyar nyelv szótára], az Anglo-Norman Dictionary¹⁰ [Anglonormand szótár], az Althochdeutsches Wörterbuch¹¹ [Ófelnemet szótár], a Deutsches Rechtswörterbuch¹² [Német jogi szótár, tkp. a német és nyugati germán nyelvű jogtörténeti terminusok szótára], a Mittelhochdeutsches Wörterbuch¹³ [Középfelnemet szótár], a Schweizerisches Idiotikon¹⁴ [tkp. A svájci német történeti szótára], a Diccionario del Español Medieval¹⁵ [A középkori spanyol nyelv szótára], a Dictionaire

3 <http://www.dmlbs.ox.ac.uk/>. (2015. 11. 25.)

4 <http://journals.eecs.qub.ac.uk/dmlcs/>. (2015. 11. 25.)

5 <http://scriptores.pl/lexicon/>. (2015. 11. 25.)

6 http://www.ics.cas.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=96&Itemid=77. (2015. 11. 25.)

7 <http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=9444&refid=9470>. (2015. 11. 25.)

8 <http://quod.lib.umich.edu/m/med/>. (2015. 11. 25.)

9 <http://www.doe.utoronto.ca/>. (2015. 11. 25.)

10 <http://www.anglo-norman.net/>. (2015. 11. 25.)

11 <http://www.saw-leipzig.de/forschung/projekte/althochdeutsches-woerterbuch>. (2015. 11. 25.)

12 <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/>. (2015. 11. 25.)

13 <http://www.uni-goettingen.de/de/sh/92908.html>. (2015. 11. 25.)

14 <http://www.idiotikon.ch/>. (2015. 11. 25.)

15 <http://www.adw.uni-heidelberg.de/dem/>. (2015. 11. 25.)

de l’Occitan Médiéval¹⁶ [A középkori okcitán nyelv szótára], a Dictionnaire Étymologique de l’Ancien Français¹⁷ [Az ófrancia nyelv etimológiai szótára] és a Le Trésor la Langue Française Informatisé¹⁸ által közzétett ófrancia szótárak, a Dictionary of the Scots Language¹⁹ [A skót nyelv szótára], valamint ide sorolható a már említett Oxford English Dictionary²⁰ is. Ezek mellett feltétlenül meg kell említenünk A magyarországi középkori latinság szótárának (Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae) köteteit is, amelyeknek a kiadásán évtizedek óta kiemelkedő magyar filológusok és történészek dolgoznak; ez azonban a fentiekkel ellentétben egyelőre nem érhető el internetes változatban.

Bár e szótárak mind felbecsülhetetlen értékű nyelvi forráshoz engednek hozzáférést, van egy közös hiányosságuk: nem tartalmazzak személyneveket. Kivételt képeznek azok a megkülönböztető névelemek, amelyek középangol közszavak létének bizonyítékaiként szolgálnak a MED-ben, valamint az olyan, köznevesült keresztnévek, mint a *guy* ‘fickó, pasas’. Ennek oka a tulajdonnevek és a közszavak közötti, sok szempontból fennálló szemantikai eltérés. Szintaktikailag a tulajdonnevek főnevek, a szemantikai tartalmuk – „az az érték, amelyre a szótáraknak szükségük van egy szó definiálásához” (SARAGOSSÁ 2014: 205) – azonban eltér a közszavakétól. Ahhoz, hogy egy közszó alkalmazható legyen egy denotátumra, annak a denotátumnak tökéletesen leírhatónak kell lennie az adott közszó szemantikai tartalmával; ezzel szemben „az azonos személynevű egyedeknek nem kell osztozniuk egyetlen tulajdonságon sem (kivéve a közös nevet)” (SANTORINI–KROCH 2007–: ch. 5, melléklet). Mivel nem létezik olyan tulajdonság, amely minden *John* nevű férfira igaz (sőt, mint SANTORINI megjegyzi, a *John* nem is feltétlenül csak embert jelölhet), nincs olyan szemantikai tartalom, amelyet egy *John* szócikk tartalmazhatna egy szokványos szótárban. Így aztán a tulajdonneveknek az efféle szótári projektekből való kizárása alapelveként működik, bár a hiányuk ettől még nem kevésbé problematikus.

A tulajdonneveknek e lexikográfiai projektekből való kihagyása ugyanis olyan fontos adattípust zár ki, amely máshogyan és máshonnan el nem érhető nyelvi információval szolgálhatna. Még ha a tulajdonneveknek nincs is olyan értelemben vett szemantikai tartalmuk, mint a közszavaknak, azért ezeknek is van jelentésük. A tulajdonnevek valódi elemei bármely nyelvnek, s feltehetőleg minden nyelvben vannak tulajdonnevek. Ezért ahhoz, hogy egy nyelvnek egy adott időbeli állapotáról átfogó képet kaphassunk, a neveket is figyelembe kell vennünk. A neveknek a mai, szinkrón szókészletet leíró szótárakból való kizárása kevésbé problematikus, mivel a nevek a mai nyelvekben jóval több információt nyújtanak a szociológiai és antropológiai jellegű vizsgálódásokhoz, mint a leíró nyelv(észet)iekhez. Egészen más azonban a helyzet a nyelvtörténet esetében. A történeti nyelvekről és nyelvváltozatokról – különösen azokról, amelyeken nem maradtak fenn írott források – a tulajdonnevek felbecsülhetetlen értékű információt

16 <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/>. (2015. 11. 25.)

17 <http://www.deaf-page.de/fr/>. (2015. 11. 25.)

18 <http://atilf.atilf.fr/>. (2015. 11. 25.)

19 <http://www.dsl.ac.uk/>. (2015. 11. 25.)

20 <http://www.oed.com/>. (2015. 11. 25.)

szolgáltatnak. Abban a közegben, amelyben szinte minden forrás latinul íródott, a neveket sokszor nem vagy csak kis mértékben latinosították, így ezek bepillantást engednek az adott vulgáris nyelv korabeli állapotába. Ugyanazon név eltérő írásváltozatai bizonyítékkal szolgálhatnak a helyi vagy nyelvjárási kiejtésre és írásmódra egyaránt. A nevek tehát egyedülálló adatokat biztosítanak a nyelvészek és filológusok számára a középkori vulgáris nyelvekről és dialektusokról, teljesebbé téve az európai nyelvek kialakulásáról és változásáról alkotott képet. A DMNES ezért – olyan példákat nyújtva szavakra, mégpedig tulajdonnevekre, melyeket más történeti szótárak nem tartalmaznak – hozzájárul e tudományos rés betöltéséhez; ez a projekt egyik legfőbb célja.

3.2. Forrásként szolgálni számos tudományág számára. A DMNES-t ugyanakkor nemcsak a nyelvészek, illetve a filológusok tudják hasznosítani. A következőkben röviden felvázoljuk, miben lehet érdekes e szótár a szociológusok és antropológusok, a paleográfusok, történészek, genealógusok, sőt egyéb, nem szakmai közönség számára is.

3.2.1. Szociológusok és antropológusok. Az egyes nevek alakjának a változása mellett a teljes névállományban történő változások is figyelmet érdemelnek. A DMNES adatai nemcsak a nyelvi változást, hanem a társadalmi szokásokban bekövetkező változásokat is tükrözik. Köztudott ugyanis, hogy a névadási gyakorlatot erősen befolyásolja a névadó szülők társadalmi helyzete és etnikai háttere (LIEBERSON–BELL 1992). A nevek emellett tükrözhetnek politikai és vallási meggyőződést, utalhatnak rokonságra vagy egyéb társadalmi kapcsolatra is (FINCH 2008). A névtörténészek és személynév-kutatók számos olyan, a névadásban tükröződő társadalmi folyamatra rávilágítottak már, mint például a klasszikus görög–latin eredetű nevek divatja a 13. és kora 14. századi Angliában (REANEY–WILSON 1995: xxxix–xli), az angolszász nevek alulmaradása a francia nevekkel szemben a normann hódítás következtében (WITHYCOMBE 1977: xxiv–xxvi) vagy az egyházi nevek térnyerése a világiakkal szemben Magyarországon a 11–14. század folyamán. A nagyobb arányú változásokat azonban, amelyek csak több nyelvet és kultúrát átfogó korpuszok vizsgálatával válnának láthatóvá, gyakran nehezebb felismerni, mert a névtörténeti írások jó részének tárgya egy adott időre, térre vagy nyelvre korlátozódik. Így például viszonylag kevés munka mutat rá arra, hogy a világi germán eredetű nevek nemcsak az egyes országokban, hanem egész Európában háttérbe szorultak az egyházi nevekkel szemben a 11–12. században, illetve hogy e változás valójában minden vulgáris nyelvű nevet, így a magyart is érintette. Az efféle tendenciákat csak széles spektrumú névtani vizsgálattal lehet teljes egészében feltárni.

3.2.2. Paleográfusok. A nevek gyakorisága nagyjából a diszkrét Pareto-eloszlást követi (FOX–LASKER 1983, LEINO 2008, RUFFINI 2006), ahol $p(x)$, azaz annak a valószínűsége, hogy egy bizonyos név x -szer fordul elő a halmazban, arányos $x^{3-(c+1)}$ -nel, ahol a c pozitív állandó. A $c = 1$ speciális esetet Zipf-törvény néven is ismerjük (FOX–LASKER 1983: 85). Ennek következtében egy szöveg szavainak jelentős százaléka hapax legomenon lesz, azaz mindössze egyszer fordul elő az adatállományban (POPESCU–ALTMANN 2008); mindez a nevekre is érvényes. Ebből következőleg annak a valószínűsége, hogy egy adott kéziratban korábban még fel nem bukkanó szóra akadunk,

magas, akárcsak annak a valószínűsége, hogy ez a szó egyénnév, ráadásul olyan, amely ritkán fordul elő. Egy újonnan felbukkanó szó azonosításában azonban a paleográfusoknak egy szokványos szótár nem jelent nagy segítséget, ha e szó valójában tulajdonnév. Nem meglepő tehát, hogy már kaptunk is olyan visszajelzéseket kéziratok kiadásán dolgozó paleográfusoktól, melyek szerint a DMNES segítségével sikerült rájönniük egy addig értelmezhetetlen szó tulajdonnév voltára.

3.2.3. Történészek. A történelemtudományok jellemzően standardizált formában közlik a forrásokban talált történelmi neveket: az angol nyelvűek például az angol királyokra a kanonizált *Henry, Edward, William* stb. alakban hivatkoznak, holott ezek soha nem voltak egyedüli változatai a fenti neveknek, illetve kizárólagos használatú megnevezései az említett királyoknak. A névalakok ráadásul a forrás nyelvétől függően is eltérőek lehetnek, így a történészeknek szükségük van arra, hogy egy adott személy megjelölésének minden lehetséges módját ismerjék. Míg sokan tudják például, hogy a *Charles the Great*, a *Charlemagne* és a *Nagy Károly* név ugyanarra a személyre vonatkozik, addig más, kevésbé ismert személyek különböző nyelvekben használatos nevei nem feltétlenül kapcsolhatók össze ilyen könnyen. E problémák miatt azok a történészek, akik nem járatosak a nyelv- és névtörténetben, nehézségekbe ütközhetnek, amikor a források egy személyt több névváltozattal neveznek meg, akár ugyanazon szövegen belül is. A DMNES azonban útmutató lehet számukra annak eldöntésében, hogy milyen változatai voltak egy-egy névnek, azaz melyek utalhatnak ugyanarra a személyre. Emellett ismeretlen személyek azonosításában is hasznukra lehet a szótár a nevek nemre vagy kultúrára utaló információtartalma révén.

3.2.4. Genealógusok. A fent bemutatott szempontok nemcsak a történészekre, hanem a genealógusokra is érvényesek. Mivel általában ők sem járatosak a névtanban, nem mindig ismerik fel, hogy egy adott név valójában egy másiknak a változata (ennélfogva pedig ugyanazon személyre utalhat, mint a másik név), és nincsenek feltétlenül tisztában azzal sem, hogy egy férfinévből az idők folyamán női név válhatott, és fordítva, illetve akár mindkét nem is használhatta őket. Például aki csak a mai neveket ismeri, azt hiheti, hogy a *John* mindig is férfinév volt, holott ez az alak – igaz, csak ritkán – nőket is jelölhetett. Emellett a genealógusok (és szinte mindenki más is) gyakran érdeklődnek a nevük eredete iránt. Manapság számtalan megbízhatatlan, sőt teljesen félrevezető adat érhető el könnyedén (vegyük például a számos névkönyvet és weboldalt, amelyek angol nyelvterületen germán vagy kelta, Magyarországon pedig ősmagyar, török, sumer stb. eredetűnek állítanak be neveket, vagy egyszerűen csak hibás etimológiákat terjesztenek). A DMNES remélhetőleg legalább némileg ellensúlyozhatja ezeket, szakmailag hiteles információkat téve ugyanolyan könnyen elérhetővé bárki számára.

3.2.5. Egyéb, nem szűken szakmai felhasználhatóság. A lehetséges célközönségből még két, nem szakmabeli csoportot érdemes kiemelni: a történelmet „újrafermentőket” (például történelmi események felelevenítőit – l. pl. a különféle római, középkori stb. témájú vár- és palotajátékokat – vagy a történelmi regények, filmek, játékok szerzőit, forgatókönyvíróit) és a szülőket. Az előbbieknél gyakran van szükségük egy adott korszakban és területen autentikus személynevekre, de névtani képzettség, a források ismerete, valamint forráskritikai tudás nélkül igen nehéz a dolguk. A DMNES ezért

felbecsülhetetlen értékű forrás lehet számukra, hiszen egyetlen helyen összegyűjtve szolgáltat jelentős méretű anyagot egy adott korszak, vidék vagy réteg stb. gyakori és ritka neveiről.

A genealógusokhoz hasonlóan sok szülőt érdekel gyermeke nevének az eredete. Néha ez pusztán kíváncsiság; azokban az országokban azonban, amelyekben szigorúan szabályozzák a választható nevek állományát és írásmódját, az érdeklődésnek gyakorlati okai is lehetnek. Ezekben az országokban – így Magyarországon is – az adhatóak között nem szereplő nevek kérvényezése esetében valamiképpen bizonyítani kell, hogy a kért név elfogadható a gyermek számára. A DMNES szerkesztőségének néhány tagja szülői kérésre már több alkalommal is hozzájárult történeti adatokkal ilyen kérvények sikeréhez. A szótár ugyanis lehetőséget nyújt például arra, hogy igazolja egyes, napjainkban kérdésesnek tartott nevek vagy névváltozatok korábbi létezését.

A DMNES ugyanezen célból nemcsak a szülőknak, hanem a kérvényeket elbíráló szakembereknek is segítséget nyújthat. A Magyarországon az e kérdésben nem nemzetiségi állampolgárok esetében illetékes Utónévbizottság eddig is számos alkalommal segítségül hívta már az utóbbi bő évtizedben készült történeti személynévszótárakat (ÁSznt., N. FODOR 2010, SLÍZ 2011a) annak megállapítására, hogy a szülők által kért nevekről rendelkezünk-e történeti adatokkal, és ha igen, e nevet milyen nemű személy viselhette. Magyarországon ugyanis mindenkinek a nemének megfelelő nevet kell viselnie; ezért egy kérvényezett, történeti adatokkal rendelkező nevet akkor ítélt elfogadhatónak a bizottság, ha a hajdani és a leendő névviselő neme megegyezik. A DMNES a nem magyarországi adatok révén tovább bővíti a bizottság keresési lehetőségeit. A szakvélemény készítésekor figyelembe vett alapelvek között ugyanis szerepel, hogy idegen eredetű nevek bejegyzését a bizottság akkor javasolja, „ha a név valamely nyelvben, kultúrában, vallásban hiteles módon igazolhatóan névként használatos”²¹, továbbá egyértelműen eldönthető, hogy női vagy férfinev-e. Mivel a DMNES, mint a következőkben bemutatjuk, címszóként többnyire a mai standardizált alakot tünteti fel, de a különböző országokban használt változatokat is tartalmazza, valamint a hajdani névviselő nemét is feltünteti, egyetlen helyen biztosít bőséges és hiteles anyagot számos nyelvből, nemcsak a történeti, hanem a ma használatos nevekről és névváltozatokról is.

4. Többsnyelvű lexikográfia. Az egyik szempont, amelyben a DMNES különbözik más névtani projektektől, a többsnyelvűség: nem korlátozzuk a gyűjtést egyetlen nyelvre vagy régióra sem. Ennek az eljárásnak az előnyei nyilvánvalóak: lehetővé teszi, hogy egy adott név használatáról időben és térben is teljes képet kapjunk, és olyan, országhatárokon átívelő tendenciák is láthatóvá váljanak, amelyeket a **3.2.1.** részben láthatunk. Ez a megközelítés azonban számos kihívást is rejt magában; a következőkben ezekből mutatjuk be a két legfontosabbat.

4.1. A címszavak meghatározása. Egy olyan névtani vagy más típusú szótár készítésekor, amely egyetlen nyelvre vagy területre koncentrálna, viszonylag könnyű

21 Alapelvek a kérvényezett nevek szakvéleményének elkészítéséhez:
<http://www.nytdud.mta.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/alapelvek.html>. (2015. 11. 25.)

eldönteni, hogy mi legyen a címszó: ha van standardizált változat, legyen az; ha nincs, törekedjünk a napjaink kiejtésének és írásmódjának megfelelő standardizálásra. A nevek esetében ez általában a mai standardizált forma használatát jelenti.

Ha azonban az adataink több nyelvből és kultúrából származnak, már nem ilyen egyszerű a döntés. Nem lehet egyszerűen kiválasztani a mai standardizált formát, mivel az nyelvenként eltérő lehet: az angol *Frederick*-nek például a németben a *Friedrich*, az olaszban a *F(r)ederico*, a magyarban pedig a 19. században e név magyarítására létrehozott *Frigyes* felel meg. Ilyen esetekben választani kell a különböző standardizált formák közül. Mivel a DMNES többnyelvűsége ellenére is alapvetően angol nyelvű forrás, ezekben az esetekben – amennyiben létezik ilyen – a standardizált angol forma lesz a címszó, az ún. kanonizált névforma (canonical name form: CNF). Amikor több standardizált angol forma is létezik (pl. a *Carla* és a *Carol* egyaránt a *Charles* női megfelelői, a *Caspar*, *Casper* és *Jasper* pedig a Háromkirályok egyikének, Gáspárnak az angol neveként egyformán használatos), a szerkesztőség tagjai (angol és amerikai angol, valamint nem angol anyanyelvűek) döntenek szavazással. Ez elsősorban talán elfogadhatatlanul önkényes megoldásnak tűnik, a következőkben azonban igyekszünk bizonyítani ennek ellenkezőjét. Felmerülhetne még, hogy – lévén a középkori források többsége latin nyelvű, így a nevek igen nagy hányada is latin vagy latinositott alakban szerepel – a latin standard alak legyen a címszó. Mivel azonban a szótár nemcsak szakmai közönségnek készül, gyakorlati okokból érdemesebb a középkori lingua franca helyett a mai, azaz az angolt alkalmazni fő nyelvként. Ennek megfelelően nemcsak a címszavak, hanem a magyarázó részek is angol nyelvűek, hiszen a szótár információi így juttathatók el a lehető legtöbb felhasználóhoz.

Egyes nyelvekben ugyanakkor léteznek nevek, amelyeknek nincs angol megfelelőjük, így ezek esetében a fenti megoldás nem lehetséges. Erre számos német, szláv vagy magyar példát is említhetünk: ilyen a német *Gottschalk* és *Ulrich*, a szláv *Zdeslav* vagy a magyar *Béla*, *Géza*. Ilyenkor ezek a más nyelvű standard formák lesznek a címszavak (CNF-ek). Ez alól csak a germán eredetű összetett nevek képeznek kivételt. Ezek jelentős része ma is használatos Németországban, sokuk viszont már régen elavult. Az utóbbiaknak is létre lehetne hozni egy kikövetkeztetett modern formáját, ez azonban gyakran olyan, mesterségesen kialakított változat lenne, amely soha nem létezett. Ezért e nevek esetében inkább a középkori írásmódot megtartó rekonstrukcióra törekszünk. Így például bár ma a standard német forma a *Siegfried*, nem ez a címszó, hanem a *Sigfrid*. Ez egyrészt azért fontos, mert ez utóbbi a tipikusan középkori, latinizált német formája a névnek, másrészt ez az írásmód tartja meg a nevet a betűrendben az azonos előtaggal rendelkező nevek bokrában (*Siggo*, *Sighard*, *Sigmund*, *Sigrad*, *Sigward* stb.). Ehhez hasonlóan minden *þiuda* előtagú, gót eredetű név a *Theod*- címszó alatt található meg.

Ha egy név egyik, fentebb említett típusba sem sorolható, az a nyugati forrásokban feltehetőleg klasszikus görög vagy latin eredetű. Azoknál, amelyeknek nincs mai változatuk, ilyenkor a standard latin formát használjuk címszóként.

Az ómagyar kori forrásokban szintén számos olyan, jórészt török és magyar eredetű nevet találunk, amelyeknek – nem lévén részei a közös európai, klasszikus görög–latin vagy egyházi névkincsnek – nincsen angol megfelelőjük, és mai standard alakjuk sem, mivel nem részei napjaink névállományának. Amennyiben ezek feltételezhető mai alakja világosan kikövetkeztethető, mert például létező közszavakra mennek vissza, vagy családnévben, helynévben élnek tovább, akkor ez a modernizált alak lesz a címszó (pl. a

magyar eredetű *Szőke* vagy a török eredetű *Kölcse*). Ha viszont nem rekonstruálható egyértelműen egy feltételezhető mai alak, akkor a forrásokban leggyakoribb változat lesz a címszó, azonos számú adat esetében pedig a korábbi adatolt változat (pl. a török eredetű *Jurguche*, 1330, A. 2: 508). A német, szláv, vallon stb. eredetű nevek és névváltozatok – amennyiben egyértelműen azonosíthatók – a német, szláv, francia névanyagból bekerülő, azok alapján választott címszavak alá kerülnek.

Végül nem feledkezhetünk meg a viszonylag kis mennyiségű bizonytalan vagy ismeretlen eredetű névről sem. Ezek esetében a címszó megegyezik a forrásbeli formával, vagy több adat esetében a leggyakoribb változattal.

4.2. Mikor tekintünk egy nevet egy másik név változatának? Korábban volt szó arról, hogy egyes standardizált angol formák közül a szerkesztőbizottság szavazással választja ki a címszót. Az alábbiakban azt mutatjuk be, mikor tekintünk egy nevet egy másik név változatának, és milyen következményekkel járnak az e kérdésre adott eltérő válaszok az ún. névtani ontológiára.

Ha elvi alapon akarunk válaszolni e kérdésre, a nevek elkülönítésének problémamentes kritériumait érdemes először kidolgozni. Az egyik lehetséges alapelv az írásmódbeli azonosíthatóság: két adat az írott alakok azonossága alapján ugyanazon név két példányának tartható. Ha azonban ugyanaz az alak női és férfinevként is adatolható, nem változatként, hanem külön nevekként érdemes őket kezelni.

Ha ezt az elvet vesszük alapul, az alakok közti legkisebb eltérés is önálló nevet eredményez. Ezt a megközelítést alkalmazza például az Egyesült Államok társadalombiztosítási hivatala (United States Social Security Administration) az újszülöttek nevének adminisztrációjában és közreadásában. A *Jackson* például ennek megfelelően a 17., a *Jaxon* pedig a 46. leggyakrabban adott fiúnév volt 2014-ben.²² Ennek a megoldásnak az előnye az egyszerűsége; hátránya viszont, hogy – nem véve figyelembe a nevek történeti és nyelvi vonatkozásait – elfed számos információt, amely pedig releváns lehetne. A *Sara* és a *Sarah* alakot például a legtöbb névkutatói képzettség nélkül is ugyanazon név változatainak tartanák, ahogy az *Attilá*-t és a ma már szintén anyakönyvezhető *Atillá*-t is. Ezek egymásnak pusztán írásváltozatai, melyek sem kiejtésbeli, sem nyelvi különbséggel nem járnak együtt. Külön kezelésük lehetetlenné teszi a nevek történeti változásainak, különösen a becéző nevek kialakulásának és változásának a megértését.

Két egyénnév között gyakran nyilvánvaló a kapcsolat, néha azonban nem ismerhető fel könnyen a viszonyuk, vagy ha a kapcsolódás kikövetkeztethető is, az már nem világos, hogy milyen módon függenek össze egymással, ezért további információkra van szükségünk. Az például, hogy az angol *Sidrack* az ószövetségi eredetű angol *Shadrach* név változata, csak annak világos, aki tudja, hogy a Biblia Wycliffe-féle 1395-ös fordításában e név *Sidrak*-ként szerepel. (A magyarban szintén megvan e kettősség: *Sidrák* és *Sadrak*.) Mindezeket figyelembe véve, mivel a teljes írásképbeli azonosság túlzottan erős kritériumnak bizonyult, olyan alapelvet érdemes elfogadni, amely az írásváltozatokat ugyanazon név változataiként fogadja el.

Szintén fontos kérdés, hogy egy név különböző nyelvű alakjai kezelhetők-e

22 <http://www.ssa.gov/oact/babynames/> (2015. 11. 25.)

ugyanazon név változataiként. A *John*, a *Giovanni* és *János* például bizonyos szempontból ugyanazon névnek tekinthetők, hiszen ugyanarra a bibliai héber névre vezethetők vissza. Ugyanakkor a közös etimológiai eredet nem szolgálhat megfelelő kritériumként, ugyanis vannak olyan nevek, amelyek ugyan közös etimonra mennek vissza, de már régen nem ugyanazon név két változatának, hanem önálló neveknek tekintik őket. Ilyen például az angolban a *Matthew* és a *Mat(t)hias*, a magyarban pedig ugyanígy a *Máté* és a *Mátyás*.

Az etimológia vizsgálatok ezért meg kell különböztetnünk egymástól az azonos és a rokon etimológiájú neveket. Abban például biztosak lehetünk, hogy a *John*, *Jean*, *János* stb. ugyanazon név különböző nyelvű változatai, hiszen bizonyíthatóan ugyanarra a névre mennek vissza. Amikor azonban egyes nyelvi elemek több rokon nyelvben is megtalálhatók hasonló alakban, már nemigen adható egyértelmű, kizárólagos etimológia. Az *Ansgar*, az *Ásgeirr* és az *Oscar* például különböző germán nyelvek rokon töveiből (az ófelnémet **ans*, *ansi*, óízlandi *áss*, *óss* és óangol *ōs* 'isten', valamint az ófelnémet, ószász *gēr*, óízlandi *geirr* és óangol *gār* 'lándzsa' összetételéből) erednek. E nevek tehát nyilvánvalóan kapcsolatban vannak egymással, de hogy ugyanazon név változataiként kell-e őket kezelnünk, az nem világos. Mondhatnánk, hogy nem, mert mindnek saját etimológiája van, még ha rokon is a többivel, és az írásképek is eltérő. Vannak azonban olyan esetek is, amikor a rokon tövek azonos írásképhez vezetnek. Az óangol *willa* 'akarát, kívánság' + *frip* 'béke', valamint az ófelnémet *willo* 'akarát, kívánság' + *fridu* 'béke' például ugyanazt a *Wilfred* alakot eredményezi. Ha viszont a fentiek értelmében az alaki azonosság alapján az óangol és az ófelnémet *Wilfred*-et ugyanazon név változatainak tekintjük, akkor az etimológiailag ugyanilyen kapcsolatban álló *Ansgar*-t, *Ásgeirr*-t és *Oscar*-t is ugyanígy, azaz egy név különböző változataiként kell kezelnünk.

A többféle, egyformán elképzelhető etimológia nem rokon nyelvek esetében is eredményezhet problémát a címszó meghatározásában; ezt látjuk például a magyar *Viola* és *Ibolya* kapcsán. E női nevek a magyarban lehetnek magyar közszoói eredetűek, amennyiben a *viola* vagy az abból szóhasadással kialakult *ibolya* (TESz. *ibolya* a.) virágnévből keletkeztek. Ugyanakkor maga a virágnév latin eredetű, és más nyelvekben is női névvé vált, tehát nem lehetetlen, hogy a *Viola*-t már eleve tulajdonnévként vettük át a latinból. Ha a magyar eredetet feltételezzük, a nevet önálló címszóként (CNF-ként) kellene felvenni, ha viszont a latin eredetet fogadjuk el, adatait ugyanazon név magyar(országi) változatainak kell tekintenünk. Mivel a kérdés eldönthetetlen, jobb híján – a CNF-ek számának főlegesen gyarapítását elkerülendő, valamint az esetleg összetartozó adatok egyben tartása érdekében – az utóbbi mellett döntöttünk, vagyis a *Viola* magyarországi adatai a *Viola* szócikkben, változatként jelennek meg.

Érdeemes lenne megvizsgálni, hogyan kezeli ezeket a problémákat a szótárkészítői gyakorlat; csak hogy ugyanazon okokból, amelyek miatt a neveket kizárják a többi szótártípusból, ezek nem lehetnek segítségünkre. A szavakat ugyanis nem pusztán írásképek és etimológiájuk alapján különítik el egymástól, hanem a használatukat és a jelentésüket is figyelembe véve. A tulajdonneveknek azonban, mint láttuk, a közszoavakétól eltérő a jelentésszerkezetük, ráadásul a használatukra vonatkozó ismeretek is igen ritkán lehetnek hasznunkra az egymáshoz való viszonyuk megállapításában, és általában akkor sem nyelvek közötti szempontból. Azokra az esetekre gondolunk itt, amelyekben bizonyítható, hogy két eltérő formával ugyanazon személyt jelölték meg a forrásokban; ezek ugyanazon név változatainak tekinthetők. Az

Isabel például az *Elisabel*-ből, az *Elizabeth* egyik óprovanszál változatából ered, és a 16. századi Angliában még az *Elizabeth* alakkal váltakozva használták, habár napjainkban már általában külön névnek tekintik őket (WITHYCOMBE 1977, *Isabel* a.). A magyarban hasonlóképpen alakult például a *Roland* és a *Loránd* vagy az *András* és az *Endre* története. (A névváltozatok kapcsán az ómagyar névállomány vizsgálatokor felmerülő hasonló problémákról és megoldási lehetőségeikről összefoglalóan l. pl. KOROMPAY 1980, SLÍZ 2011b: 49–56.)

Az eddigiekben tehát három kritériumot találtunk annak eldöntésére, hogy két adat ugyanazon név két változata-e: az írásbeli azonosságot vagy írásváltozatot, az etimológiát és a használatot. Arra is láthattunk azonban példákat, hogy önmagában egyik sem feltétlenül elegendő. E három faktor ugyanis szorosan összefügg egymással, ráadásul különböző kontextusokban különbözőképpen alkalmazhatóak. Ennek legfőbb oka a tulajdonnevek erősen konvencionális volta, amely a közszavakétól eltérő szemantikai sajátosságaikból adódik. A tulajdonnevek elsődleges funkciója a megnevezés, és megnevező, referáló képességüket teljességgel viselőjüknek, jelöltjüknek a hagyományok szabályozta (szó szerinti vagy metaforikus értelemben vett) megkeresztelésével, azaz a névadás aktusával szerzik meg (KRIPKE 1980: 96–97). Ebből következőleg mi magunk hozzuk létre a „névtani ontológiát” kategorizáció révén, mely folyamat során némely döntés szükségszerűen önkényesen történik. Ez az önkényesség azonban csupán akkor okozna gondot, ha olyankor is alkalmaznánk, amikor lehetőségünk lenne a nem önkényes döntésre is; ha például a *John* helyett a *Jon*-t választanánk címszónak, holott a *John* elsöprő fölényben van a többi változattal szemben mind a középkori, mind a mai angolban az előfordulásokat tekintve.

5. A DMNES építésének módszere. A következőkben a DMNES mint adatbázis építésének, folyamatos bővítésének a módszerét és e módszert indokló okokat mutatjuk be. Ennek során kiemelten igyekszünk bemutatni a dokumentációnak és a szerző megjelölésének a fontosságát nemcsak e projekt, hanem általában a digitális bölcsészeti terén.

Minden szócikk két fájl típusból épül fel: a CNF-fájl tartalmazza a CNF-et, vagyis a címszónak választott kanonizált névformát, valamint a név rövid bemutatását: az etimológiájára, a használatára vonatkozó, illetve egyéb jellegű információkat, valamint a vele összekapcsolt VNF-fájlokat (azaz a névváltozatokat tartalmazó fájlokat). A CNF-eket, VNF-eket és a bibliográfiai adatokat önálló XML-fájlokban, módosított TEI (Text-Encoding Initiative) szemantikával tároljuk. Úgy találtuk, hogy a TEI már létező kategóriái nem fedik pontosan a számunkra szükséges kategóriákat, részint abból kifolyólag, hogy a TEI-t már kiadott könyvek leírására hozták létre, nem pedig új könyvek kiadásához való használatra. Ugyanakkor annak érdekében, hogy az adatok lehető legszélesebb felhasználhatóságát biztosítsuk a lehető legtöbb potenciális felhasználó számára, igyekeztünk az XML Schemában követni a TEI-t, amennyire csak lehetséges. Így az adataink exportálhatóak lesznek, és csupán minimálisan kell módosítani a már létező TEI-alapú eszközökkel való kezeléshez. Az új adatokat a DMNES weboldalának részét képező, jelszóval védett adatlapon keresztül lehet bevinni, a jóformáltságuk ellenőrzése pedig XSD Schemák segítségével történik. Ennek köszönhetően elkerülhetőek az emberi beavatkozás okozta hibák. Ugyanakkor mivel ez a bevitt XML-nek csak a jóformáltságát ellenőrzi, szükség van az adatoknak a kutatók

által való ellenőrzésére is: a szerkesztőbizottság egy tagja minden fájlt ellenőriz, és csak ezután nyilvánítja megfelelőnek a jövőbeli kiadás számára.

Jelenleg még csak a szerkesztők tudnak bevinni új adatokat. A jövőben azonban tervezünk egy olyan adatbeviteli felületet, amelyet bárki használhat, aki szeretne részt venni a szótári adatbázis építésében. Emellett rendszeresen használjuk a közösségi médiát közösségi ötletbörzére, információgyűjtésre, legyen ez akár segítségkérés egy név etimológiájának a megállapításához vagy új adatok keresése egy ritka vagy szokatlan névhez. Az ebben rejlő lehetőségek központi szerepet kapnak a szótár további fejlesztésében is.

A technikai infrastruktúrának és az adatkezelés munkafolyamatának a megteremtését elsősorban két alapelv vezérelte: a dokumentáció és a szerző megjelölése mindenekelőtt. Minden fájlt Gitben, vagyis egy verziókezelő repozitóriumban tárolunk, amely nyomon követ és dokumentál minden egyes változtatást, amely az egyes fájlokban történt: mi változott; ki, mikor és miért változtatta meg; ki és mikor nyilvánította „élővé” a szócikket. Ha hibát fedezünk fel, javítjuk, és ezt is dokumentáljuk a típusa szerint (pl. elírás, a CNF téves azonosítása, egy középkori helynév téves azonosítása egy mai alakkal), ahogyan azt is, ha egy már meglévő szócikket egészítünk ki további információkkal. Ezzel a módszerrel könnyen megállapítható, hogy mikor és hogyan került hiba a szócikkbe.

Ez – amellett, hogy lehetőséget ad a minőségellenőrzésre – azt is jelenti, hogy a DMNES történetének egyetlen apró momentumra sem vész el. Ez különösen fontos, hiszen az anyagot bármikor, akár a közzététel után is lehet frissíteni, bővíteni, alakítani. Például ha egy kiadásban egy bizonyos VNF egy adott CNF-hez kapcsolva jelenik meg, későbbi kutatások azonban feltárják ennek téves voltát (azaz megállapítják, hogy a kérdéses adat nem az adott név változata), a javítás után nemcsak a frissített verzió marad meg számunkra, hanem annak a változtatási láncolatnak a dokumentációja is, amely az újabb verzióhoz vezetett. Ez az eljárás biztosítja az egyensúlyt a megbízhatóság és a stabilitás között. Az újabb és újabb kiadások negyedévente történő közzétételével ugyanis rendszeresen tudjuk frissíteni és fejleszteni a szolgáltatott információt, ugyanakkor bizonyos mértékig feladjuk a könyvekre jellemző stabilitást. Előfordulhat például, hogy egy információ, amely egy korábbi kiadásban még szerepelt, a következő, alig pár hónappal későbbi kiadásból már hiányzik. A változtatások dokumentációja azonban képes ellensúlyozni a stabilitás hiányát, hiszen egyetlen adat sem tűnik el örökre: az újabb verzió élesítésekor a régebbi egyszerűen az archívumba kerül.

A másik, már említett alapelv a szerzők személyének a feltüntetése szócikkenként. A DMNES ugyanis nem egyszemélyes vállalkozás – nem is lehetne az. Nemzetközi szerkesztőbizottsága³ biztosítja, hogy a bekerülő információk minden nyelv és ország esetében hitelesek legyenek. Nagy munkacsoport dolgozik minden kiadásán, és a csoport összetétele időről időre változhat. A szerkesztőbizottság ezért már a kezdetén elhatározta, hogy nem mérlegeli, milyen mértékű közreműködés elegendő ahhoz, hogy

3 A főszerkesztő, SARA L. UCKELMAN mellett jelenleg nyolc, különböző területeket, illetve nyelveket képviselő szerkesztő (magyar részről SLÍZ MARIANN) dolgozik rajta; a technikai hátteret JOEL UCKELMAN szolgáltatja, a közösségi médiában való megjelenéssel kapcsolatos feladatokat pedig ARNFRÍÐUR INGVARSDÓTTIR látja el.

egy résztvevő neve megjelenhessen a szócikk szerzői között, hiszen minden egyes apró változtatás szükséges ahhoz, hogy egy szócikk a közreadott állapotba kerüljön. Míg egyes nagy projektekben aprólékosan, hierarchikus rendben szabályozzák a közreműködők szerzői státuszát és jogait (pl. szerzők, szerkesztők, további közreműködők, technikai szerkesztők), addig a DMNES szerzői struktúrája viszonylag egyszerű: van egy főszerkesztő, aki a szervezés és az ellenőrzés felelősségét viseli, a többiek pedig a szerkesztőség egyenrangú tagjai. Az egész DMNES-t a főszerkesztő jegyzi, emellett azonban minden egyes szócikknek megvan a maga szerzői listája: mindenki szerepel rajta, aki bármilyen formában hozzájárult a szócikk elkészüléséhez. Ezért minden egyes szócikk alján található egy „hogyan hivatkozzuk” (how to cite) instrukció (l. 2. ábra), hiszen a szerzők személye szócikkenként eltérő lehet.

2. ábra: A szócikkekre való hivatkozás módja

Cite as: G. Grim, M. Sliz, J. Uckelman, S.L. Uckelman. "Achilles". In S.L. Uckelman, ed. *The Dictionary of Medieval Names from European Sources*, Edition 2015, no. 2. <http://dmnes.org/2015/2/name/Achilles>.

Mivel, mint láhattuk, minden változtatás dokumentálva van, az is mechanikusan rögzítődik, hogy ki vett részt egy szócikk létrehozásában, legyen az akár a főbb részek megírása, akár névváltozatok bevétele, akár ellenőrzés és hibajavítás; ezek alapján a szerzők listája automatikusan generálódik. Így valójában nem csupán a középkori történelmet, hanem saját történelmünket is dokumentáljuk.

A DMNES e két alapelv alkalmazásával jelentősen különbözik számos, a digitális bölcsészet területén működő projekttől, különösen a középkorral foglalkozóktól. Ezek jó része ugyanis a végeredményre, nem pedig a munkafolyamatra koncentrál. Meglepő, hogy egy olyan tudományterület, amely a történelmet vizsgálja, ennyire gyenge a saját történelme megőrzésében. Vegyük példaképpen a kéziratok digitális verziójának az előállítását. A tökéletes végeredményre, az eredetinek a legpontosabb elektronikus megjelenítésére törekedve a folyamat története, amelynek során ez az elektronikus változat létrejött, törlődik. Például a végső produktumban nincsenek elraktározva azok a képek, amelyeket végül mellőztek, mert rossz volt a megvilágításuk, a fényképezett lapok rosszul álltak, vagy a technikus karja is látszott rajtuk. Nincs feljegyzés a képek létrehozásának sorrendjéről, vagy arról, hogy hogyan illesztették őket egybe, és ki végezte a munkát. Vagyis homályban marad számos olyan kérdés, amelyek iránt pedig az eredeti kéziratok kapcsán a kutatók nagyon is érdeklődnek. Az az eljárás tehát, amely kizárólag a végeredménnyel törődik, nemcsak a készítés során előállt hibákat törli, hanem azok szerepének bárminemű nyomát is, akik részt vettek a munkában. Ezek a közreműködők gyakran fiatal kutatók, néha akár hallgatók is, nagyobb részük nő. Amikor csak a vezető kutató nevét kapcsolják a végeredményhez, kihagyva a többi közreműködőt, ezek a tudományos életben egyébként is háttérbe szorított személyek még jobban marginalizálódhatnak. Ennek elkerülésére döntött a DMNES szerkesztősége a fent bemutatott két elv következetes alkalmazása mellett.

A digitális bölcsészet még mindig viszonylag új terület, melynek körvonalai és módszerei jelenleg is alakulóban vannak. Ezért még nincs késő arra, hogy e két fontos alapvető (azaz a dokumentációt és a szerzőség egyenrangú jelzését) a terület alapvető működési elveivé tegyük. Reméljük, hogy a közeli jövőben a DMNES már nem lesz

egyedül ezen elvek követésében.

6. A DMNES a magyar névkutatás szempontjából

6.1. A DMNES szerkesztési elveinek a magyarban megszokottól való eltérései.

Talán a legnagyobb különbség, hogy a szótár nem tünteti fel sem a névviselő társadalmi állását, sem családi-rokonsági háttérét, még ha ez ki is deríthető a forrásból. Ennek koncepcionális és módszertani okai egyaránt vannak. Egyrészt a szótár a nyelvészeti szempontokra helyezi a hangsúlyt, vagyis célja elsősorban a nevek és változatok alakjának, írásmódjának és európai megoszlásának a feltárása. Másrészt a különféle nyelveknek igen eltérőek a forrásadottságaik mind az írásos emlékekkel rendelkező korszakot, mind a források típusait tekintve. Ebből következőleg igen nagy azon esetek száma, amikor a névviselőről semmit nem lehet kideríteni. Harmadrészt pedig a társadalom tagozódása az általános hasonlóságok mellett számos eltérést is mutat országoként; gondoljunk például az olyan, sajátosan magyar rétegekre, mint a várjobbágyok vagy az egyházi nemesek. Ráadásul a szótár tág időkerén belül számos társadalmi változás is lezajlott, amelyek jelentősen átalakították az egyes társadalmak szerkezetét (elég, ha csak a magyarországi Árpád-kori társadalmi változásokra, például a törzsi helyett a feudális társadalom kialakulására, illetve az utóbbi változásaira, például az egységes jobbágyok vagy nemesség létrejöttének összetett és hosszú folyamatára gondolunk). Mindezekből következőleg a szótár az egyes nevek társadalmi megoszlásának, valamint egyes rétegek névdivatjának a tágabb, európai kontextusba helyezésére egyelőre nem alkalmazható. Ugyanakkor az adatbevitelkor a megjegyzés rovatba a társadalmi helyzetre vonatkozó információ is beírható, ami lehetőséget nyújt az esetleges későbbi, ilyen irányú továbbfejlesztésre.

A fenti korlátozással összefüggésben a személy és a név egysége, amely a középkori anyagot feldolgozó magyar névtárak alapvető elve, szintén nem használatos, így az sem jelenik meg egyelőre a böngészhető változatban, ha két névváltozatot ugyanaz a személy viselt. Ugyanakkor a megjegyzés rovatban elhelyezhető egy utalás ezzel kapcsolatban, hiszen időnként csak a fenti tény ismeretében lehet két, jelentősebb mértékben eltérő névváltozatot összekapcsolni, így e ténynek szorosabb értelemben vett nyelvtörténeti vonatkozása is lehet (erről bővebben l. Slíz 2011b: 49–52).

Ehhez kapcsolható a DMNES-nek az óriási anyag mederben tarthatósága érdekében tudatosan vállalt azon szerkesztési elve is, hogy nem közöl szövegkörnyezetet, beleértve ebbe azt is, hogy a személyjelölő szerkezetekből kizárólag az egyénneveket adja meg. Ebből következőleg a szótár nem vehető alapul például a családnevek kialakulásával kapcsolatos vizsgálatokhoz, valamint etnikai, gazdaság- és társadalomtörténeti összefüggések feltárásához. A szövegkörnyezet elhagyása a ragozott alak esetében félreértéseket is okozhatna, ezek elkerülésére szolgál azonban a VNF-ekben a nyelvtani eset megjelölése.

A fentiekkel részben összefügg az a sajátosság, hogy – eltérően egyes magyar névtáraktól (N. FODOR 2010, Slíz 2011a) – egy évből névváltozatonként csak egy adat vehető fel VNF-fájlként. Vagyis például a *János*-nak az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben előforduló számtalan változata közül csak egy *Johannes*, egy *Johannem*, egy *Joannes* stb. szerepelhet a szótárban. Ennek és az előző elvnek az alkalmazása azt eredményezi, hogy a név megterheltségét csak meglehetősen

viszonylagosan lehet meghatározni egyes területekre vagy időszakokra vonatkozólag. Ugyanakkor ez a megoldás nem ismeretlen a magyar névkutatásban sem, hiszen FEHÉRTÓI KATALIN is ezen elv alapján szerkesztette meg névtárát (vö. ÁSzt. 9). Így ugyan számos adat „elvész”, másrészt azonban nem ringathatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy egy névtár valaha is teljes lehet, hiszen a középkorban csak a társadalom kis hányadának a neveit jegyezték fel, e forrásoknak is csak egy része maradt fenn, de még azokat sem feltétlenül lehet teljes körűen feldolgozni. Emiatt pedig pusztán kutatói döntés kérdése, hogy hol húzzuk meg a határt, vagyis milyen mértékű pontosságra (másképp nézve: pontatlanságra) törekszünk a megterheltség vizsgálatában.

Szintén a névváltozatokhoz kapcsolódó elv, hogy a helynevekben felbukkanó személynévvaltozatok kívül esnek a DMNES gyűjtőkörén. A magyarban ezeknek nagy fontosságot tulajdonítunk, hiszen számos, nem latin nyelvű személynévvaltozat megőrződött bennük (pl. 1350: *Nogjanusfeldy*, A. 5: 416); ez azonban nem feltétlenül mondható el minden európai nyelvről. Ráadásul a másik legfőbb névfajta gyűjtése jelentősen kitérít a gyűjtőkört.

Szintén a többynélvűségből adódnak a nevek etimológiájának a leírásában felfedezhető eltérések. A nyelvi eredet ugyanis kétféleképpen értelmezhető: egyrészt megadható a név végső eredete, vagyis az a nyelv, amelyben a név keletkezett, másrészt pedig a név közvetlen eredete, tehát a forrásnyelv, amelyből a célnyelv átvette a nevet. Belső keletkezésű nevek esetében e két szempont szerencsésen egybeesik, a jövevénynevek esetében azonban már nagy eltérések lehetnek: a *János* például a héberben keletkezett, de a magyar a latinból vette át. A magyar névtudomány e két lehetőség közti választásban nem egységes: a mai névallományt leíró névtárak általában a végső etimológiát vagy a kettő ötvözetét adják meg. Például a LADÓ–BÍRÓ-féle Magyar utónévkönyvben (1998) a *József* végső, azaz héber eredete olvasható, a *János* kapcsán azonban egy teljes „útvonal” rajzolódik ki előttünk: „A héber *Johanan* név görög *Johannesz* változatából (ill. ennek a hasonló hangzású latin *Johannes* formájából) származik”. A középkori anyagot feldolgozó névtárak közül az ÁSzt. a számtalan nehézség miatt nem közöl etimológiákat, SLÍZ (2011a) pedig a közvetlen átadót veszi alapul. Míg az egynyelvű szótárak készítői szabadon választhatnak a fenti két lehetőség között, addig egy többynélvű szótár esetében csak a végső etimológia feltüntetésének az útja járható, hiszen egy-egy név közvetlen átadója nyelvenként eltérő lehet. Ebből kifolyólag a DMNES is a végső etimológiát közli a szócikk fejében. Az egyes változatoknál ugyan lehetne jelezni, hogy az adott célnyelv mely forrásnyelvből vette át a nevet, a szócikk fejében és a változatoknál szereplő eltérő etimológiai megjegyzések azonban a névtanilag képzetlen felhasználókat könnyen összezavarhatnák, ezért ez a megoldás nem feltétlenül lenne szerencsés.

Mivel az etimológia, mint fentebb láttuk, az egyik fő szervezőelve a DMNES-nek, az azonos jelentésű etimonnal rendelkező neveket utalások kötik össze. Így például a már említett *Viola* szócikk továbbvezet bennünket a *Violet*-hez és a *Yolandá*-hoz, mivel ezek mind egy ’viola’ jelentésű közzszóból keletkeztek. Ez az utalás akkor is megjelenik, ha a tulajdonnévvé válás eltérő nyelvű etimonokból, nyelvenként egymástól függetlenül következett be: például a *Viola* is a latin, a *Yolanda* pedig a görög virágnévből jött létre. Ennek megfelelően például a magyarban keletkezett *Farkas*-t is utalás kapcsolja össze a germán eredetű *Wolf*-fal. Ez a megoldás olyan vizsgálatokra ad lehetőséget, amelyekre magyar névtárak alapján középkori anyagon még nem volt lehetőség: feltárható például,

hogy a középkori Európa mely nyelveiben voltak jellemzők a virágnévből, állatnévből stb. keletkezett egyénnevek, milyen állatok, növények nevei váltak jellemzően személynévvé stb. Ez a lehetőség nemcsak a kutatók, hanem a laikusok, például a szülők számára is érdekes lehet; nem véletlen, hogy a Nyelvtudományi Intézet által működtetett, a ma anyakönyvezhető keresztnéveket tartalmazó Utónévkereső²³ a jelentésen alapuló szűrés is beállítható.

6.2. A DMNES és a magyar névkutatás. E nemzetközi történeti személynévtárnak több szempontból is kiemelkedő jelentősége van a magyar névkutatás szempontjából. Egyrészt mert szakirodalmat és forrást biztosít a nem magyar eredetű személynevek vizsgálatához. Ez azért is különösen fontos, mert a középkori magyarországi névállományban nagy számban vannak még megfejtetlen nevek, melyeknek nem elhanyagolható hányada jó eséllyel német vagy szláv, esetleg vallon vagy olasz eredetű. Másrészt a középkori Magyarország névanyaga, mely eddig a névtárak magyar nyelvű és papíralapú volta miatt igen kevésbé volt ismert nemzetközi viszonylatban, elérhetővé válik az európai névkutatás számára. Ennek következtében pedig a középkori magyar névállomány nemcsak magyar, hanem tágabb, európai kontextusban is vizsgálhatóvá válik. Hogy csak két példát említsünk: a nemzetközi névkutatás számára ismertté válhat, hogy a lovagi irodalomból Magyarországon mely nevek és miképpen kerültek be a ténylegesen használt névállományba, vagy hogy az egyházi nevek térhódítása, mint arról korábban már szó esett, Magyarországon is ugyanúgy nyomon követhető, mint Európa más részein. Emellett a német, vallon, szláv stb. nevek magyarországi változatainak az alapnévhez kapcsolása a középkori magyarországi etnikai csoportok (személynév)történeti vizsgálatában is előrelépést jelenthet, új adatokat szolgáltatva a német, francia, illetve különböző szláv nyelvek személyneveit kutató európai szakemberek számára.

7. A DMNES a névtani ismeretterjesztés szolgálatában. Mint korábban szó esett róla, a DMNES szerkesztői nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy a szótár mind a szakmai, mind a laikus közönség számára elérhető és használható legyen. Ezért a szerkesztőség minél szélesebb szakmai körökben igyekszik ismertté tenni a DMNES-t. A különféle tudományterületek konferenciáin tartott előadások mellett érdemes megemlíteni, hogy az ICOS Onoma című folyóiratának előreláthatólag 2016-ban megjelenő 50. számát vendégszerkesztőként a DMNES főszerkesztője, SARA L. UCKELMAN és a szerkesztőség további három tagja, JENNIFER A. MCGOWAN, GENORA GRIM és NINA SHIEL gondozza, a kötet központi témája pedig ennek megfelelően a középkor multikulturalitásának a vizsgálata a személynevek alapján. Emellett 2016-ban a DMNES „szponzorál” két névtani szekciót a Leedsben évente megrendezett nemzetközi középkorász kongresszuson (IMC: International Medieval Congress). A leendő előadók között három magyar névkutató, GYÓRFFY ERZSÉBET, BÖLCSKEI ANDREA és SLÍZ MARIANN is szerepel.

Az érdeklődés felkeltése és a folyamatos tájékoztatás érdekében egy angol nyelvű

blog is kapcsolódik a szótárhoz.²⁴ Ezen egyrészt a szótárral kapcsolatos hírek jelennek meg (pl. új nevek felvétele a szótárba, újabb negyedéves kiadás megjelenése, a DMNES szerkesztőinek előadása konferenciákon a szótárról), másrészt tudományos ismeretterjesztő cikkek is olvashatók rajta különféle, közérdeklődésre számot tartó névtudományi témákról. Találni például írást a nevek szimbólumértékéről vagy a becenevek különböző nyelvekbeli keletkezésmódjairól, de akár a kezdő írók is kaphatnak ötleteket azokból a cikkekből, amelyek bemutatják, hogyan érdemes megválasztani a történelmi regények szereplőinek neveit, és hogyan segíthet ebben a DMNES. Szintén az érdeklődés felkeltésére szolgál a havi kalendárium, melyben minden egyes naphoz egy ismert középkori személlyel (uralkodóval, szenttel stb.) kapcsolatos esemény kötődik. Így például október 16. kapcsán megtudhatjuk, hogy 1384-ben e napon koronázták Lengyelország királynőjévé Nagy Lajos lányát, Jadwigát, azaz Hedviget, a *Jadwiga* névre kattintva pedig megnyílik a DMNES *Hedwig* szócikke.

E blognak a szerepe a névtani ismeretterjesztés szempontjából azért sem elhanyagolható, mert míg minden nyelven naponta jelennek meg nevekkal kapcsolatos érdekességek a különféle hírportálokon, addig szakmailag hiteles, ugyanakkor közérthető és érdekes információkat közlő névtudományi portál csak elvétve említhető (l. a névkutató EVGENY SHOKHENMAYER e-Onomastics című blogját²⁵).

8. Kitekintés. A névtár nemcsak magyar, hanem nemzetközi szempontból is kiemelkedő és egyedi vállalkozás: egységes szerkesztési elveinek köszönhetően végre lehetővé teszi az egyes nevek és névtípusok területi elterjedésének és bizonyos korlátokkal a megterheltségének, illetve ezek időbeli változásának a megfigyelését is egész Európában. Ezáltal új, korábban elérhetetlen szintre emeli a történelmi személynévkutatást, amelynek látóköre – eddig csupán országonkénti névanyaggal rendelkezvén – kevéssé terjedt túl az egyes államok határain. A DMNES egyelőre még csak a kezdeteknél tart, hiszen viszonylag friss kezdeményezés, az anyag pedig beláthatatlan mennyiségű, különösen, ha újabb országok kutatóit sikerül bevonni a projektbe, további európai nyelvekkel és kultúrákkal bővítve ezzel a gyűjtőkört. A legutóbbi, 2015. november 3-i kiadás több mint 1700 szócikkben több mint 35900 névadatot tartalmaz, vagyis közel 350 új szócikkkel és több mint 8000 adattal bővült a korábbi kiadás óta. Ugyanakkor még e jelentős mértékű növekedési ütem mellett is hosszú évek munkája áll a szerkesztőség előtt. Az azonban már most is látszik, hogy mind a történelmi személynévkutatók, mind más, kapcsolódó szakmák képviselői, valamint a nagyközönség számára is elérhető és jól hasznosítható, sőt bizonyos területeken megkerülhetetlen, új generációs névtár van felnövekvőben.

Hivatkozott irodalom

A. = *Anjoukori okmánytár* 1–7. [1–6.] Szerk. NAGY IMRE. MTA, Budapest, 1878–1891. [7.] Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. MTA, Budapest, 1920.

24 <https://dmnes.wordpress.com/> (2015. 11. 25.)

25 <http://e-onomastics.blogspot.de/> (2015. 11. 25.)

- ASHDOWNE, RICHARD 2014. Dictionary of Medieval Latin from British Sources. *British Academy Review* 24: 46–55.
- ÁSZnt. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FINCH, JANET 2008. Naming names: Kinship, Individuality and Personal Names. *Sociology* 42: 709–725.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *A Felső-Tisza-vidék késő középkori személynéveinek szótára (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 3. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest.
- FOX, WENDY R. – LASKER, GABRIEL W. 1983. The Distribution of Surname Frequencies. *International Statistical Review / Revue Internationale de Statistique* 51: 81–87.
- GONTIJO, POSSIDONIA F. D. – RAYMAN, JANICE – ZHANG, SHI – ZAIDEL, ERAN 2002. How brand names are special: Brands, words, and hemispheres. *Brain and Language* 82: 327–343.
- KOROMPAY KLÁRA 1980. Név és névváltozat a keresztnévek történeti vizsgálatában. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *A magyar nyelv grammatikája. A Magyar Nyelvészek III. Nemzetközi Kongresszusának előadásai*. Nyelvtudományi Értekezések 104. Akadémiai kiadó, Budapest. 519–524.
- KRIPKE, SAUL A. 1980. *Naming and Necessity*. Harvard University Press, Cambridge (MA).
- LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES 1998. *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest.
- LEINO, ANTTI 2008. Construction grammar in onomastics: The case of Finnish hydronyms. In: ARCAMONE, MARIA GIOVANNA – BREMER, DONATELLA – DE CAMILLI, DAVIDE – PORCELLI, BRUNO eds., *Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche* 1: 297–310. Edizioni Ets., Pisa.
- LIEBERSON, STANLEY – BELL, ELEANOR O. 1992. Children's First Names: An Empirical Study of Social Taste. *American Journal of Sociology* 98: 511–554.
- POPESCU, IOAN-IOVITZ – ALTMANN, GABRIEL 2008. Hapax Legomena and Language Typology. *Journal of Quantitative Linguistics* 15: 370–378.
- REANEY, PERCY HYDE – WILSON, RICHARD MIDDLEWOOD 1995. *A Dictionary of English Surnames*. Oxford University Press, Oxford.
- RUFFINI, GIOVANNI 2006. The Commonality of Rare Names in Byzantine Egypt. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 158: 213–225.
- SANTORINI, BEATRICE – KROCH, ANTHONY 2007–. *The Syntax of Natural Language: An Online Introduction using the Trees Program*. University of Pennsylvania. <http://www.ling.upenn.edu/~beatrice/syntax-textbook>.
- SARAGOSSÀ, ABELARD 2014. The Definition of (*Common*) Nouns and *Proper Nouns*. In: TORT I DONADA, JOAN – MONTAGUT I MONTAGUT, MONTSERRAT eds., *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrès Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Names in daily life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences*. Generalitat de Catalunya, Barcelona. 202–213.
- SLÍZ MARIANN 2011a. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Históriaantik Kiadó, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2011b. *Személynévadás az Anjou-korban*. Históriaantik Kiadó, Budapest.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest.
- WITHYCOMBE, ELIZABETH GIDLEY 1977. *The Oxford Dictionary of English Christian Names*. Oxford University Press, Oxford.

Többynélvü névtani lexikográfia

Durham University
Institute for Medieval and Early Modern Studies

SLÍZ MARIANN
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

**SARA L. UCKELMAN – MARIANN SLÍZ: Cross-Linguistic Onomastic Lexicography:
the Dictionary of Medieval Names from European Sources**

A tanulmány a brit kezdeményezésű Dictionary of Medieval Names from European Sources című nemzetközi projektet mutatja be egyrészt általában, másrészt a magyar névkutatás szempontjából. Az írás sorra veszi az internetes névtár létrehozását motiváló okokat és célokat, a névtár gyűjtőkörét (contents a szövegben), felépítését, technikai hátterét és szerkesztési elveit (közülük a crowd-sourcing módszerét, a documentation-t és a attribution-t külön kiemelve). Bemutatja a névtár hasznosíthatóságát különféle területeken (pl. nyelvészek, szociológusok, történészek, laikusok számára), majd kitér a szerkesztés két főbb szakmai kérdésére: 1. determination of header forms, 2. When is a name a variant of another name. Ezt követően a DMNES-nek a magyar névtáraktól eltérő sajátosságai, valamint a magyar névkutatásban való hasznosíthatósága kerül sorra, majd a névtárhoz kapcsolódó blog bemutatásával zárul a tanulmány.